

TOMASZ CHŁOPECKI*

KONCEPCJE OBOZU RZĄDZĄCEGO W POLSCE
WOBEC MNIEJSZOŚCI NARODOWYCH
W LATACH 1935-1939
Zarys problematyki polityczno-prawnej

Artykuł 93 traktatu wersalskiego w części III stanowił, że

Polska przyjmuje postanowienia, które Główne Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone uznają za konieczne dla ochrony w Polsce interesów mieszkańców, różniących się od większości ludności rasą, językiem lub religią, i godzi się na zamieszczenie tych postanowień w Traktacie z temi Mocarstwami. Polska godzi się również na zamieszczenie w Traktacie z Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi postanowień, które te Mocarstwa uznają za konieczne dla ochrony wolności tranzytu oraz dla słusznego traktowania handlu innych narodów¹.

Na podstawie tego artykułu Polska zawarła również z głównymi mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi (Anglią, Francją, Włochami, Stanami Zjednoczonymi i Japonią) tzw. traktat o mniejszościach², podpisany w Wersalu

---

* Tomasz Chłopecki – doktor nauk prawnych, absolwent Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego; e-mail: tchlopecki@wp.pl.

¹ *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami*, podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r. Dz.U. z 1920 r. nr 35 poz. 200.

² *Traktat o ochronie mniejszości z 28 czerwca 1919 r.* Dz.U. z 1920 r. nr 110 poz. 728. Traktat jako ustawa międzynarodowa został podpisany przez Polskę wraz z traktatem pokoju i zawierał jednostronne zobowiązania wobec mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych. Regulował

28 czerwca 1919 r. Traktat o mniejszościach³ wyrażał zasadę, że wszyscy obywatele polscy, bez różnicy rasy, języka lub religii, byli równi wobec prawa i mogli korzystać z tych samych praw cywilnych i politycznych – zasady te traktat precyzował w różnych dziedzinach, w szczególności w zakresie szkolnictwa, sądownictwa oraz kwestii wyznaniowych⁴.

Wyrazem „nowej struktury Europy” miała być Liga Narodów – pakt Ligi miał stać się formalną podstawą dla załatwiania i łagodzenia konfliktów narodowościowych Europy, oczywiście było bowiem niemożliwym, by granice polityczne pokrywały się z granicami etnicznymi i by każdemu narodowi Europy stworzyć niezależny byt polityczny⁵.

W przemówieniu na Zgromadzeniu Ligi Narodów 13 września 1934 r. Józef Beck zaznaczył, że interesy mniejszości były i będą chronione przez konstytucję i podstawowe ustawy polskie, które gwarantowały mniejszościom rasowym, językowym i religijnym pełną swobodę ich rozwoju kulturalnego i równość traktowania⁶. Znaczenie i doniosłość deklaracji ministra Becka polegały przede wszystkim na tym, że problem rozwiązywania zagadnienia mniejszości przeszedł w dużym stopniu w zakres zagadnień wewnętrznych – nie znaczyło to jednak, że dla Polski było to zagadnienie jedno, ponieważ każda grupa narodowościowa w Polsce posiadała swój specjalny charakter⁷.

W latach 1922-1926 szczególnie mocno podważano prawne uwarunkowania ochrony mniejszości narodowych – w szczególności Traktat o ochronie mniejszości z 28 czerwca 1919 r.⁸, Traktat ryski zawarty między Polską, Rosją a Ukrai-

---

kwestie związane z ochroną życia i wolności, tolerancją religijną oraz szkolnictwem, zakładami religijnymi, dobroczynnymi i społecznymi, udziałem mniejszości w podziale funduszy publicznych oraz uwzględniał prawa Żydów. Zob. szerzej F. BRZEZIŃSKI. *Prawa mniejszości. Komentarz do Traktatu z dn. 28 czerwca 1919 r. pomiędzy Polską a Głównymi Mocarstwami*. Warszawa 1920.

³ Należy podkreślić za A. Peretiatkowiczem, że Polska podpisała traktat o mniejszościach narodowych z dużą niechęcią i pod naciskiem „wielkich mocarstw”, bowiem był on uważany za zbędny i niewystarczający – tolerancja narodowa należała do tradycji polskich, a konstytucja marcowa 1921 r. głosiła takie same zasady równouprawniania niezależnie od traktatów. Co więcej, polskie ustawy językowe z lipca 1924 r. poszły nawet dalej w kierunku tolerancji językowej i narodowej, niż wymagał tego traktat o mniejszościach. Zob. szerzej S. PAWŁOWSKI, J. BYSTROŃ, A. PERETIATKOWICZ. *Polska współczesna. Geografia polityczna Polski. Kultura duchowa. Wiadomości prawno-polityczne*. Wyd. 5 popraw. i uzup. Lwów – Warszawa 1936 s. 230.

⁴ *Tamże* s. 230.

⁵ P. WŁODARSKI. *Polskie i europejskie zagadnienia narodowościowe*. Warszawa 1939 s. 14.

⁶ L. ZIELENIEWSKI. *Zagadnienie mniejszości narodowych w Konstytucji Rzeczypospolitej. Zarys historyczno-dogmatyczny*. Warszawa 1935 s. 3.

⁷ WŁODARSKI. *Polskie i europejskie zagadnienia narodowościowe* s. 39.

⁸ Art. 8 stanowił, że: „Obywatele polscy, należący do mniejszości etnicznych (*ethniques – racial*), religijnych lub językowych będą korzystali z takiego samego taktowania i z takich samych gwarancji ustawowych oraz faktycznych, jak inni obywatele polscy. Mianowicie będą mieli równe prawa do zakładania, prowadzenia i kontrolowania własnym kosztem instytucji dobroczynnych, religijnych lub społecznych, szkół i innych zakładów wychowanych oraz prawo swobodnego używania

ną 18 marca 1921 r.⁹ oraz Konwencję genewską zawartą między Rzeczpospolitą a Niemcami 15 maja 1922 r.¹⁰ Po uchwaleniu Konstytucji marcowej¹¹ obóz piłsudczykowski podjął zdecydowaną krytykę jej prawnych rozwiązań, przy czym interesujące było przyjęcie artykułów 109 i 110 konstytucji dotyczących mniejszości narodowych¹². Konstytucja kwietniowa¹³ natomiast, pomimo że potwierdziła równość obywateli wobec prawa, wysunęła na czoło zasadę lojalności wobec państwa i nietolerowania działalności żadnej grupy lub organizacji mniejszościowej, która w jakikolwiek sposób naruszałaby interesy państwa – spraw mniejszościowych dotyczyły artykuły konstytucji¹⁴: 1, 5, 6, 7, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116¹⁵.

---

w nich własnego języka i swobodnego w nich wykonywania praktyk religij”. Zob. szerzej A. PERETIATKOWICZ. *Państwo współczesne. Wiadomości ogólne. Ustrój polityczny Anglij – Francji – Stanów Zjedn. – Rosji Sowieckiej – Polski*. Wyd. 7. Lwów – Warszawa 1935 s. 52.

⁹ *Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą*, podpisany w Rydze 18 marca 1921 r. Dz.U. z 1921 r. nr 49 poz. 300. Zob. szerzej art. 8, który stanowił, że: „Obie Układające się Strony zrzekają się wzajemnie zwrotu swych kosztów wojennych, tj. wydatków państwowych na prowadzenie wojny między nimi, jak również odszkodowania za straty wojenne, tj. za straty, które były wyrządzone im lub ich obywatelom na terenie operacji wojennych przez działania i zarządzenia wojenne w czasie wojny polsko – rosyjsko – ukraińskiej”.

¹⁰ Zob. szerzej *Konwencja niemiecko-polska dotycząca Górnego Śląska*, podpisana w Genewie 15 maja 1922 r. Dz.U. z 1922 r. nr 44 poz. 370.

¹¹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Dz.U. z 1921 r. nr 44 poz. 267.

¹² E. MIEROSZEWICZ, W. PAJOR, L. ZIELENIEWSKI. *Rzeczpospolita, jej prawa i urzędy*. Warszawa 1938 s. 438-457.

¹³ Dz.U. z 1935 r. nr 30 poz. 227.

¹⁴ W. MICHOWICZ. *Problemy mniejszości narodowych*. W: *Polska Odrodzona 1918-1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura*. Red. J. Tomicki. Warszawa 1982 s. 324; zob. PERETIATKOWICZ. *Państwo współczesne* s. 13-47 n.

¹⁵ Państwo Polskie jest wspólnem dobrem wszystkich obywateli.

Państwo zapewnia obywatelom możliwość rozwoju ich wartości osobistych oraz wolność sumienia, słowa i zrzeszeń.

Obywatele winni są Państwu wierność oraz rzetelne spełnianie nakładanych przez nie obowiązków. Ani pochodzenie, ani wyznanie, ani płeć, ani narodowość nie mogą być powodem ograniczenia tych uprawnień.

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 109 stanowił, że „Každy obywatel ma prawo zachowania swej narodowości i pielęgnowania swojej mowy i właściwości narodowych. Osobne ustawy państwowe zabezpieczą mniejszościom w Państwie Polskim pełny i swobodny rozwój ich właściwości narodowościowych przy pomocy autonomicznych związków mniejszości o charakterze publiczno-prawnym w obrębie związków samorządu powszechnego. Państwo będzie miało w stosunku do ich działalności prawo kontroli oraz uzupełnienia w razie potrzeby ich środków finansowych”.

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 110 stanowił, że „Obywatele polscy należący do mniejszości narodowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religij”.

1. MNIEJSZOŚCI NARODOWE W ODRODZONEJ POLSCE

W okresie dwudziestolecia międzywojennego spisy ludności przeprowadzone w latach 1921 oraz 1931 doprowadziły do licznych polemik współczesnych statystyków oraz polityków, kwestionujących prawdziwość opublikowanych wyników¹⁶. Generalnie należy stwierdzić, że wyniki spisu ludności były stosunkowo mało wiarygodne w województwach wschodnich, natomiast w centralnych i zachodnich zbliżały się do rzeczywistości¹⁷. Podstawowe dane liczbowe, obrazujące strukturę narodową społeczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej podczas spisu narodowego

---

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 111 stanowił, że „Wszystkim obywatelom poręcza się wolność sumienia i wyznania. Żaden obywatel nie może być z powodu swego wyznania i przekonań religijnych ograniczony w prawach, przysługujących innym obywatelom. Wszyscy mieszkańcy Państwa Polskiego mają prawo wolnego wyznawania zarówno publicznie jak prywatnie swej wiary i wykonywania przepisów swej religii lub obrządku, o ile to nie sprzeciwia się porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej”.

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 112 stanowił, że „Wolności wyznania nie wolno używać w sposób przeciwny ustawom. Nikt nie może uchylać się od spełnienia obowiązków publicznych z powodu swoich wierzeń religijnych. Nikt nie może być zmuszony do udziału w czynnościach lub obrzędach religijnych, o ile nie podlega władzy rodzicielskiej lub opiekuńczej”.

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 113 stanowił, że „Każdy związek religijny, uznany przez Państwo, ma prawo urządzać zbiorowe i publiczne nabożeństwa, może samodzielnie prowadzić swe sprawy wewnętrzne, może posiadać i nabywać majątek ruchomy i nieruchomy, zarządzać nim i rozporządzać, pozostaje w posiadaniu i używaniu swoich fundacji i funduszów, tudzież zakładów dla celów wyznaniowych, naukowych i dobroczynnych. Żaden związek religijny jednak nie może stawać w sprzeczności z ustawami państwa”.

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 114 stanowił, że: „Wyznanie rzymsko-katolickie, będące religią przeważającą większości narodu, zajmuje w Państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań. Kościół Rzymsko-Katolicki rządzi się własnymi prawami. Stosunek Państwa do Kościoła będzie określony na podstawie układu ze Stolicą Apostolską, który podlega ratyfikacji przez Sejm”.

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 115 stanowił, że „Kościóły mniejszości religijnych i inne prawnie uznane związki religijne rządzą się same własnymi ustawami, których uznania Państwo nie odmówi, o ile nie zawierają postanowień, sprzecznych z prawem. Stosunek Państwa do tych Kościołów i wyznań będzie ustalany w drodze ustawowej po porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami”.

Przepisy Konstytucji z 17 marca 1921 r., które zachowały moc na podstawie art. 81 ust. 2 nowej Ustawy Konstytucyjnej z 1935 r. Art. 116 stanowił, że „Uznanie nowego lub dotąd prawnie nieuznanego wyznania nie będzie odmówione związkowi religijnemu, których urządzenia, nauka i ustrój nie są przeciwne porządkowi publicznemu ani obyczajności publicznej”.

¹⁶ J. TOMASZEWSKI. *Rzeczpospolita wielu narodów*. Warszawa 1985 s. 25. Warto również podkreślić, że dla otrzymania precyzyjniejszych wyników podczas kolejnego spisu w 1931 r. pytanie o narodowość zastąpiono pytaniem o język ojczysty.

¹⁷ J. TOMASZEWSKI. *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918-1939*. Warszawa 1985 s. 36.

z 1931 r., przedstawiały się następująco¹⁸: ludność polska 21,993 mln osób (68,9%)¹⁹, ludność ukraińska 4,442 mln (13,9%), ludność żydowska 2,773 mln (8,6%), ludność białoruska 990 tys. (3,1%), ludność niemiecka 741 tys. (2,3%), inna²⁰ 1,017 mln (3,2%). Pod względem liczby ludności Polska zajmowała 6. miejsce w Europie, a 11. wśród państw świata. Z powyższych danych wynikało, że najliczniejszą po Polakach narodowością w Rzeczypospolitej byli Ukraińcy. Najliczniejszą nie-słowiańską mniejszością w Polsce byli Żydzi. Już z samego faktu rozmieszczenia znacznych skupisk mniejszości narodowych na całym terenie Drugiej Rzeczypospolitej wynikały określone konsekwencje polityczne, prawne²¹, a także praktyczne, np. natury gospodarczej i wojskowej, dla władz samorządowych i państwowych²².

Do grup wyznaniowych prawnie uznanych w Drugiej Rzeczypospolitej zaliczono natomiast wyznania: rzymskokatolickie, greckokatolickie, ewangelicko-augsburskie, staroobrzędowe, prawosławne, judaistyczne, islamskie oraz karaimskie²³. Uznanie przez państwo odmienności etnicznej czy religijnej wywołało potrzebę przygotowania odrębnych aktów prawnych dla poszczególnych mniejszości²⁴.

Na sytuację mniejszości narodowych w dużym stopniu rzutowała struktura zawodowa, która w wymierny sposób przekładała się na warunki ekonomiczne. Większość mieszkańców Polski była zatrudniona w rolnictwie, z czego najwyższy odsetek występował wśród mieszkańców Kresów Wschodnich, w szczególności wśród Białorusinów i Ukraińców. Ludność ukraińska zamieszkiwała w Polsce głównie cztery województwa południowo-wschodnie: lwowskie, stanisławowskie,

---

¹⁸ Zob. szerzej W. ORMICKI. *O polski program ludnościowy*. Warszawa 1939 s. 55-68; TENŻE. *W sprawie naukowych podstaw polskiej polityki ludnościowej*. „Życie Świadome” 1936 nr 1-3; S. FOGELSON. *Z badań nad demografią Polesia i Wołynia*. Warszawa 1938.

¹⁹ Według J. Tomaszewskiego w II RP było 35,4% mniejszości, zaś J. Żarnowski podaje 34%. H. Chałupczak i T. Browarek szacują liczbę mniejszości na 11,2 mln, stanowiącą 35,1% społeczeństwa, w tym Ukraińców około 5 mln, Żydów 3,1 mln, Białorusinów 1,9 mln, Niemców 830 tys., Litwinów 180 tys., Rosjan 100 tys., Czechów 40 tys., Cyganów 30 tys., Słowaków 7 tys., Ormian 5,5 tys., Tatarów 5 tys. oraz Karaimów 1 tys. Zob. szerzej T. BROWAREK, H. CHAŁUPCZAK. *Mniejszości narodowe w Polsce 1918-1995*. Lublin 2000 s. 22; J. ŻARNOWSKI. *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*. Warszawa 1973; TENŻE. *Spółeczeństwo Polski międzywojennej*. Warszawa 1969; Z. LANDAU, J. TOMASZEWSKI. *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka – społeczeństwo – miejsce w świecie (sporne problemy badań)*. Warszawa 1977 s. 113-131.

²⁰ Autor ma tutaj na myśli m.in. ludność rosyjską, litewską i czeską.

²¹ Zob. szerzej L. ZIELENIEWSKI. *Ustawodawstwo językowe Rzeczypospolitej Polskiej (II) 1930-1937*. Warszawa 1938.

²² MICHOWICZ. *Problemy mniejszości narodowych* s. 288.

²³ U. WRÓBLEWSKA. *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie II RP*. „Nauka” 2011 nr 2 s. 109; zob. szerzej J. SAWICKI. *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim*. Warszawa 1937.

²⁴ Zob. ZIELENIEWSKI. *Ustawodawstwo językowe Rzeczypospolitej Polskiej*.

tarnopolskie oraz wołyńskie, częściowo również województwa: poleskie, lubelskie i krakowskie²⁵. Obszary zamieszkałe przez ludność białoruską częściowo weszły w skład Rzeczypospolitej Polskiej, częściowo zaś znalazły się po drugiej stronie linii granicznej, gdzie tworzyły Białoruską Sowiecką Socjalistyczną Republikę. Zwarty obszar etnograficzny białoruski zamieszkiwało tylko około 60% ogólnej liczby Białorusinów – obszar ten obejmował poszczególne powiaty województw: nowogródzkiego, poleskiego, wileńskiego, białostockiego, na pozostałych obszarach północno-wschodnich tereny zamieszkałe przez ludność białoruską pomieszczone były z obszarami polskiego, względnie ukraińskiego zasiedlenia²⁶.

Stosunkowo duża liczba Niemców żyła z rolnictwa. W odróżnieniu jednak od mniejszości białoruskiej czy ukraińskiej wielu Niemców było właścicielami sporych gospodarstw i folwarków, a chłopci należeli do najbardziej zamożnych w swojej kategorii²⁷. Skupiska ludności niemieckiej istniały na obszarach województw: pomorskiego, poznańskiego, śląskiego, w zachodniej części województwa łódzkiego i północno-zachodniej województwa warszawskiego, poza tym w województwie krakowskim oraz w mniejszych skupiskach na terenach województw: lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego, wołyńskiego, kieleckiego i białostockiego²⁸.

Obóz rządzący nie miał jednak ściśle sprecyzowanego, a przede wszystkim jednolitego charakteru programowego w stosunku do mniejszości narodowych – wokół sanacyjnej elity władzy zogniskowały się bowiem wszystkie kierunki życia politycznego poprzez skupienie określonych osób i organizacji²⁹. Koncepcje dotyczące mniejszości narodowych nie zaliczały się jednak do kanonów określających istotę myśli politycznej obozu rządzącego – z opracowanej przez W. Jędrzejewicza *Kroniki życia Józefa Piłsudskiego* wiadomo, że w latach 1926-1935 marszałek nie podejmował istotnych decyzji dotyczących mniejszości narodowych; nie podnoszono również tej kwestii na posiedzeniach Ścisłej Rady Wojennej i inspektorów armii w latach 1926-1932³⁰. Po śmierci Piłsudskiego w 1935 r. nastąpiła zmiana w polityce obozu rządzącego wobec mniejszości; politykę tę wprowadzić nadal realizować miał rząd, ale poprzez działalność dwóch podmiotów: instytucji państwowych oraz zorganizowanego społeczeństwa polskiego. Rada Ministrów 19 grudnia 1935 r. podjęła uchwałę akceptującą istniejący od 1923 r. stan faktyczny w dziedzinie instytucjonalnego rozwiązywania problemów mniejszościowych

²⁵ P. WŁODARSKI. *Zagadnienia narodowościowe w Polsce odrodzonej*. Warszawa 1936 s. 20-21.

²⁶ *Tamże* s. 21.

²⁷ ŻARNOWSKI. *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej* s. 393.

²⁸ WŁODARSKI. *Zagadnienia narodowościowe* s. 22.

²⁹ W. PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczyków (1926-1939)*. Lublin 1997 s. 285.

³⁰ *Tamże* s. 93.

w Polsce³¹. W tym czasie działał również Komitet ds. Narodowościowych (reaktywowany po śmierci ministra Pierackiego w połowie 1935 r.)³², który pierwsze posiedzenie po powstaniu poświęcił kwestii Kościoła prawosławnego w Polsce³³.

2. UREGULOWANIE STATUSU PRAWNEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNego

Prace nad uregulowaniem statusu prawnego prawosławia były w 1935 r. bardzo zaawansowane – ich podstawę stanowił Dekret prezydenta Rzeczypospolitej o Zwołaniu Soboru Generalnego z 1930 r.³⁴ Z całą pewnością³⁵ występowała pilna potrzeba unormowania położenia prawnego Kościoła prawosławnego w państwie, tzn. ustawowego określenia stosunku państwa do Kościoła, uznania przez władze jego statutu wewnętrznego, czyli ustroju, oraz uregulowania kwestii stanu majątkowego³⁶. 7 listopada 1938 r. Synod, po zapoznaniu się z projektem dekretu prezydenta o stosunku państwa do Kościoła, uznał, że projekt odpowiada ustrojowi Kościoła wschodniego, zaspokaja potrzeby Kościoła i jego wiernych – równocześnie komisja złożona z metropolity oraz abp. Aleksego i Aleksandra przedłożyła Synodowi projekt statutu wewnętrznego Kościoła, który został przyjęty³⁷. W ten sposób prace nad najważniejszymi dokumentami regulującymi położenie Kościoła w państwie dobiegły końca. 19 listopada 1938 r. w Dzienniku Ustaw opublikowany został Dekret prezydenta Rzeczypospolitej z 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa Polskiego do Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego³⁸, który stanowił podstawowy dokument w tym zakresie. Dekret stwierdzał przede wszystkim autokefaliczność Kościoła, co znajdowało wyraz już w art. 1 ust. 1:

Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, zachowując w sprawach dogmatycznych i kanonicznych jedność w Powszechnym Wschodnim Kościele

---

³¹ T.A. KOWALSKI. *Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918-1939)*. Toruń 1997 s. 45.

³² Myśl powołania Komitetu powstała jeszcze w okresie ministerium Bronisława Pierackiego – Komitet ukonstytuował się 2 marca 1934 r., w jego skład wchodził oprócz premiera, minister spraw wewnętrznych, minister spraw zagranicznych, minister spraw wojskowych, minister wyznań religijnych oraz minister rolnictwa. Zob. szerzej A. CHOJNOWSKI. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*. Wrocław – Warszawa – Gdańsk 1979 s. 206-208.

³³ *Tamże* s. 208.

³⁴ *Tamże*.

³⁵ Zob. J. BYSTROŃ. *Kultura duchowa*. W: PAWŁOWSKI, BYSTROŃ, PERETIATKOWICZ. *Polska współczesna* s. 113-114.

³⁶ M. PAPIERZYŃSKA-TUREK. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*. Warszawa 1989 s. 132.

³⁷ *Tamże* s. 183-184.

³⁸ Dz.U. z 1938 r. nr 88 poz. 597.

Prawosławnym jest niezależny od jakiegokolwiek pozakrajowej władzy duchownej lub świeckiej.

Oprócz dekretu prezydenta wydano dwa akty prawne, stanowiące jego uzupełnienie, a zarazem rozwinięcie i skonkretyzowanie niektórych jego artykułów: w Dzienniku Ustaw z 30 grudnia 1938 r. ukazało się Rozporządzenie Rady Ministrów o uznaniu Statutu Wewnętrzznego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego³⁹, który stanowił normę wewnętrzną prawa kościelnego i rozwijał jeszcze szczegółowo zasady ustrojowe uznane przez państwo w dekrecie; w Dzienniku Ustaw z 30 czerwca 1939 r. opublikowana została Ustawa z 23 czerwca 1939 r. o uregulowaniu stanu prawnego majątków Kościoła prawosławnego⁴⁰. Ustawa w art. 1 stwierdzała, że stosuje się ona do nieruchomości i praw rzeczowych (prawa użytkowania, służebności, ciężary realne, hipoteki itp.), które 11 listopada 1918 r. należały do osób prawnych Kościoła prawosławnego na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej. Powyższe akty prawne z całą pewnością stanowiły historyczne wydarzenie w dziejach prawosławia na ziemiach polskich – kończyły one z tymczasowością organizacyjną tego wyznania i ostatecznie legalizowały szczególnie prawną niezależność od ośrodków zagranicznych⁴¹.

3. KWESTIA UKRAIŃSKA

Do 1930 r. polityka polska nie wypracowała całościowego programu w kwestii ukraińskiej – częściowym świadectwem zamierzeń władz pomajowych była działalność wojewody Henryka Józewskiego – tzw. program wołyński⁴². Program ten jednak skupiał się tylko na jednym regionie kraju i nie miał zastosowania na terenie całej Rzeczypospolitej. Ukraińcy byli najliczniejszą z mniejszości, przy czym pojęcie «mniejszość» było tu po części nieadekwatne, gdyż na terenach dawnej Galicji Wschodniej i Wołynia Ukraińcy nierzadko stanowili ponad połowę mieszkańców, a na wsi w tamtych rejonach dominowali niemal zupełnie. Problem ludności ukraińskiej⁴³ w Polsce był dwojaki charakter – narodowościowy oraz kresowy⁴⁴. W ułożonych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych *Zasadach polityki narodowościowej w województwach południowo-wschodnich* stwierdzono,

³⁹ Dz.U. z 1938 r. nr 103 poz. 679.

⁴⁰ Dz.U. z 1939 r. nr 57 poz. 371; zob. PAPIERZYŃSKA-TUREK. *Między tradycją a rzeczywistością* s. 193.

⁴¹ CHOJNOWSKI. *Koncepcje polityki narodowościowej* s. 210.

⁴² *Tamże* s. 177-178.

⁴³ Zob. szerzej W.A. SERCZYK. *Historia Ukrainy*. Wyd. 1. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979 (wyd. kolejne 2001); A. CHOJNOWSKI. *Ukraina*. Warszawa 1997; W.A. SERCZYK. *Historia Ukrainy*. Wrocław - Warszawa - Kraków 2001.

⁴⁴ W. BĄCZKOWSKI. *U źródeł upadku i wielkości*. Warszawa 1935 s. 127.

że nie można „[...] mieć tylko na oku złagodzenie bieżących walk, ale mozolne budowanie drogi ku przyszłości”⁴⁵.

W polityce oświatowej w stosunku do ludności ukraińskiej rysowała się coraz wyraźniejsza „idea polonizowania” za pomocą szkoły – idea była z całą pewnością odzwierciedleniem tendencji torujących sobie drogę w wewnętrznej polityce narodowościowej⁴⁶. Zaognienie stosunków między władzami polskimi a ludnością ukraińską utrudniało realizację sanacyjnej idei silniejszego związania obywateli narodowości ukraińskiej z państwem polskim, co doprowadziło do zawarcia ugody przez Mariana Zyndrama-Kościałkowskiego z Ukraińską Demokracją Narodową (UNDO). Nawiązanie bliższego kontaktu z ukraińskimi sferami politycznymi miało z pewnością na celu umocnienie spójności wewnętrznej Rzeczypospolitej i utworzenie jednolitego polsko-ukraińskiego frontu antyradzieckiego⁴⁷. W tej kwestii podobne stanowisko zajmowali także ukraińscy politycy, którzy zdecydowali się również na taktyczny kompromis z obozem rządzącym – należał do nich Wasyl Mudryj, który podczas debaty budżetowej 11 lutego 1937 r. powiedział:

UNDO stoi na stanowisku, że wobec wielkiego przeludnienia w województwach południowo-wschodnich, w których ilość karłowatych i niesamodzielnych gospodarstw rolnych sięga 80% ogółu gospodarstwa, nie może być mowy o kolonizacji jeżeliby ustawa o wykonaniu reformy rolnej nie była należycie respektowana i wykonywana⁴⁸.

Posłowie ukraińscy⁴⁹, korzystając z pomyślniejszej koniunktury, zgłosili w sejmie w końcu 1936 r. nowy projekt zmiany ustawy Grabskiego⁵⁰. Przedłożone przez Reprezentację Parlamentarną żądania minimalne obejmowały 18 punktów, do których latem 1935 r. władze odniosły się pozytywnie. Postulaty UNDO wykraczały jednak znacznie poza zakres swobód, jakie władze były gotowe przyznać

⁴⁵ CHOJNOWSKI. *Koncepcje polityki narodowościowej* s. 179.

⁴⁶ S. MAUERSBERG. *Szkolnictwo dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*. Pracowania Ustroju i Organizacji Oświaty Polskiej Akademii Nauk. „Z badań nad organizacją szkolnictwa” 1969 nr 2 s. 101. [Praca stanowi streszczenie rozprawy doktorskiej obronionej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego w lutym 1967 r.: *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*. Wrocław 1968].

⁴⁷ *Tamże*.

⁴⁸ TOMASZEWSKI. *Rzeczpospolita wielu narodów* s. 91.

⁴⁹ Zob. szerzej *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna (UPR)*. T. 3: *Przemówienia posłów na plenarnych posiedzeniach Sejmu i Senatu RP*. 1928-1936. Mf nr 85778.

⁵⁰ Zawierał on m.in.: postulaty zaniechania utrakwizmu i wprowadzenia w jego miejsce zasady nauczania w językach macierzystych w odrębnych szkołach lub paralelnych oddziałach stworzonych dla uczniów należących do mniejszości narodowych; organizowania oddzielnych szkół średnich z macierzystym językiem nauczania; upaństwowienia – za zgodą rodziców i koncesjonariuszy – prywatnych szkół mniejszości oraz przywrócenia języka ukraińskiego jako wykładowego do tych szkół, które prowadziły nauczanie w tym języku przed wejściem w życie ustawy z 31 lipca 1924 r. Zob. szerzej MAUERSBERG. *Szkolnictwo dla mniejszości narodowych* s. 104.

ludności ukraińskiej – w każdym razie jednak obóz rządzący starał się przynajmniej tworzyć wrażenie gotowości do ustępstw na płaszczyznach wielu dziedzin życia, m.in. w kwestiach gospodarczych, administracyjnych, językowych czy szkolnych⁵¹. Z czasem okazało się jednak, że ugoda polsko-ukraińska miała charakter doraźny i przejściowy, natomiast zasadniczy kierunek polityki państwa w kwestii ukraińskiej nie uległ zmianie⁵². Stąd właśnie w polityce narodowościowej coraz silniejsza stawała się tendencja do asymilacji narodowej⁵³. Państwo według tej idei miało wpływać na zmiany składu narodowościowego na swoim terytorium, prowadząc akcję polonizacyjną zwłaszcza na zagrożonych terenach⁵⁴. Pod koniec lat 30. dotychczasowe tendencje polonizacji ziem wschodnich przeistoczyły się w konkretny program działania. Wyrażał się on w dążeniu do bezwzględnej polonizacji obszarów objętych granicami województw: wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego, białostockiego, lubelskiego. W lutym 1939 r. Lucjan Żeligowski wskazywał na dwoistość problemu ukraińskiego: „Jeżeli mowa o Lwowie – to przeciw Wam, jeśli mowa o Kijowie – to z Wami i dla Was”⁵⁵. W tych słowach widać było zatem dwa podejścia do kwestii ukraińskiej – pierwsza koncepcja miała polegać na obronie *status quo* polityczno-terytorialnego Rzeczypospolitej, druga zaś urzeczywistniać wizję Piłsudskiego o niepodległej Ukrainie, która miała blokować zaburczącą politykę Rosji⁵⁶.

4. LUDNOŚĆ ŻYDOWSKA W POLSCE

W dokumentach programowych⁵⁷ i wypowiedziach działaczy obozu rządzącego zaczęto oddzielać program żydowski od całokształtu zagadnienia narodowościowego, wskazując na jego wyjątkowość⁵⁸. Za niezmiernie istotne należało uznać to, że w rozważaniach nie zwracano większej uwagi na kontekst niemiecki tego problemu, natomiast zaczęto eksponować pogląd, według którego nadmierna liczba Żydów w Rzeczypospolitej była zagadnieniem sztucznie powstałym w czasach

⁵¹ CHOJNOWSKI. *Koncepcje polityki narodowościowej* s. 181.

⁵² TOMASZEWSKI. *Rzeczpospolita wielu narodów* s. 99.

⁵³ PAPIERZYŃSKA-TUREK. *Między tradycją a rzeczywistością* s. 246.

⁵⁴ W. PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Obóz piłsudczykowski (1926-1939)*. W: *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemów mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*. Red. J. Jachymek, W. Paruch. Lublin 2001 s. 110.

⁵⁵ PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej* s. 322.

⁵⁶ *Tamże* s. 322.

⁵⁷ *Uchwały Rady Naczelnej OZN*. „Gazeta Polska” 25 maja 1938 nr 142 s. 1.

⁵⁸ Zob. szerzej K. GAJEWSKI. *Żydzi idą*. Poznań 1937; M. WILDECKI. *W niewoli żydowskiej*. Poznań 1937; L. WILCZKOWSKI. *Wojna z Żydami*. Warszawa 1937; P. WOJCIECHOWSKI. *Odbudowa zaufania i odżydzenie Polski*. Grudziądz 1937; T. TURBAK. *Czy Żydzi biją nas*. Kraków 1937.

zaborów⁵⁹. Istotny element dostrzegany przez obóz rządzący polegał na weryfikacji oceny charakteru i rozwoju wewnętrznego tej kwestii. Z całą pewnością wzrost zainteresowania tym zagadnieniem połączony był ze zmianą sposobu podejścia do niego i wynikał z analizy interakcji między czynnikami – z jednej strony obiektywnymi, które pojawiły się w związku z rozwojem sytuacji w Trzeciej Rzeszy oraz skutkami ekonomicznymi na świecie, z drugiej zaś czynnikami subiektywnymi, które polegały na generalnej rewizji koncepcji narodowościowej⁶⁰. Zaczął przeważać pogląd wyrażony przez Z. Stahla:

Żydzi są elementem etnicznie i kulturalnie obcym, o silnej, starej indywidualności historycznej, czyniących z niej odrębną kategorię społeczną⁶¹.

Rządy pomajowe nie sprecyzowały przed 1935 r. swojego stanowiska w sprawie sposobu rozwiązania kwestii żydowskiej – od 1935 r. nadzorował ją w ramach Ministerstwa Spraw Zagranicznych Departament Konsularny⁶². Nowe myślenie o kwestii mniejszości żydowskiej spowodowało rewizję programu przez przedstawienie dwóch nowych rozwiązań: primo – masowa emigracja uzasadniana względami populacyjnymi, gospodarczymi i socjalno-zawodowymi; secundo – izolacja społeczności żydowskiej i redukcja jej wpływów w państwie, która miała odgrywać rolę pomocniczą w odniesieniu do programu emigracji⁶³.

Idea asymilacji narodowej mniejszości żydowskiej w dalszym ciągu budziła wśród obozu rządzącego liczne kontrowersje⁶⁴. Zmiana nastrojów przyniosła praktyczne konsekwencje w odniesieniu do kwestii żydowskiej, co doprowadziło do porzucenia programu asymilacji państwowej na rzecz rozwiązania tego problemu na drodze opuszczenia przez część tej ludności granic Rzeczypospolitej⁶⁵. Po przyjęciu tzw. programu emigracyjnego przez obóz rządzący rozpoczął on na arenie międzynarodowej kampanię propagandową w sprawie praw żydowskich do Palestyny, a także poszukiwania innych terenów osadniczych. W grę wchodziły m.in. Boliwia, Paragwaj, Madagaskar. Szukano też porozumienia z tymi organizacjami żydowskimi, które aktywnie działały na rzecz przyspieszenia emigracji Żydów do Palestyny⁶⁶. Mówił o tym szef Szatbu Obozu Zjednoczenia Narodowego

⁵⁹ Był to pogląd rozpowszechniany szczególnie przez Bogusław Miedzińskiego w latach 1937-1938; zob. szerzej PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej* s. 285.

⁶⁰ *Tamże* s. 283.

⁶¹ Z. STAHL. *Idea i walka*. Warszawa 1937 s. 97.

⁶² CHOJNOWSKI. *Koncepcje polityki narodowościowej* s. 229.

⁶³ PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej*. *Obóz piłsudczykowski* s. 113-114.

⁶⁴ Zob. szerzej M. NIEDOWIAREK. *Rozwiązania sprawy żydowskiej w Polsce. Rozmowy z politykami*. Warszawa 1938 s. 5-8.

⁶⁵ A. CHOJNOWSKI. *Problem narodowościowy na ziemiach polskich w początkach XX w. oraz w II Rzeczypospolitej. Materiał pomocniczy dla nauczycieli historii*. Warszawa 1982 s. 32.

⁶⁶ *Tamże*.

Zygmunt Wenda w przemówieniu radiowym 21 grudnia 1938 r. Stwierdził, że „[...] w żywotnym interesie leży emigracja z granic Polski”⁶⁷.

5. MNIEJSZOŚĆ NIEMIECKA W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Mniejszość niemiecka⁶⁸ w Polsce, wspomagana sukcesami międzynarodowymi Rzeszy⁶⁹, określiła w sposób niepozostawiający wątpliwości swoją pozycję polityczną i wysunęła postulaty natury publiczno-prawnej. Określenie pozycji politycznej zawierało się w stwierdzeniu, że mniejszość niemiecka była częścią składową wielkiego narodu niemieckiego nie tylko pod względem etnicznym, ale i prawnopolitycznym⁷⁰. Było jednak rzeczą oczywistą, że linia polityczna mniejszości niemieckiej w Polsce⁷¹ była zawsze bliższa polityce i racji stanu Niemiec niż państwa polskiego⁷². Ufność ludności niemieckiej w potęgę Rzeszy i solidaryzowanie się z jej dążeniami do ponownego zaboru Pomorza Gdańskiego, Wielkopolski i Górnego Śląska, społeczeństwo polskie odczuwało jako bezpośrednie zagrożenie bytu państwowego⁷³. W konsekwencji zdecydowanej propagandy powyższego stanowiska, którą prowadziły kierownicze czynniki mniejszości niemieckiej w Polsce, oraz w miarę przyjmowania przez społeczeństwo niemieckie w Polsce ideologii narodowosocjalistycznej⁷⁴, dysproporcja w ujmowaniu zagadnień ustrojowo-prawnych

⁶⁷ PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej* s. 307.

⁶⁸ M. CYGAŃSKI. *Mniejszość niemiecka w Polsce centralnej w latach 1919-1939*. Łódź 1962 s. 108.

⁶⁹ Zob. szerzej tamże s. 108; L. GONDEK. *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933-1939*. Warszawa 1971; TENŻE. *Wywiad polski w III Rzeszy. Sukcesy i porażki*. Warszawa 2011; S. OSIŃSKI. *V Kolumna na Pomorzu Gdańskim*. Warszawa 1965.

⁷⁰ D. MATELSKI. *Dokument 1. Wytyczne postępowania wobec mniejszości niemieckiej z 19 grudnia 1938 r.* W: *Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich wobec Niemców w latach 1938-1939*. Poznań 2004 s. 6; zob. szerzej Cz. MADAJCZYK. *Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym*. „Dzieje Najnowsze” 4:1972 nr 3 s. 137-169.

⁷¹ Zob. J. FALKOWSKI. *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*. Częstochowa 2000.

⁷² Zob. szerzej L. MEISSNER. *Niemieckie organizacje antyfaszystowskie w Polsce 1933-1939*. Warszawa 1973.

⁷³ S. POTOCKI. *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918-1938*. Gdańsk 1969 s. 435; zob. szerzej R. GOGUEL. *W sprawie kilku nowszych publikacji zachodnio-niemieckich na temat mniejszości niemieckiej w Polsce 1918-1939*. W: *Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914-1939*. Warszawa 1966; K. SKUBISZEWSKI. *Wysiedlenie Niemców z Polski jako zagadnienie międzynarodowe*. „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 1967 z. 6.

⁷⁴ Zob. szerzej O. KIEC. *Kościół ewangelicko-unijny w Polsce wobec narodowego socjalizmu 1933-1939*. „Przegląd Historyczny” 1994 t. 85 z. 4 s. 399-413; D. MATELSKI. *Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce wobec narodowego socjalizmu*. W: *Antyhitlerowska opozycja 1933-1939 (Wolne Miasto Gdańsk, Prusy Wschodnie, Śląsk, Łódź)*. Red. M. Andrzejewski. Warszawa 1996 s. 129-151.

stale rosła i nieporozumienia na tym tle stawały się coraz częstsze⁷⁵. Zasadniczym zadaniem polityki narodowościowej na odcinku niemieckim powinno być niedopuszczenie do takich przemian, tak w psychice ludności niemieckiej w Polsce, jak i w realnych stosunkach faktycznych, które podkreślałyby wyodrębnienie się niemieckiej grupy i zmuszały władze do traktowania tej grupy narodowej w sposób niezależny od zasad zagwarantowanych ustawą ustrojową⁷⁶. Pomimo oficjalnej współpracy z Niemcami na płaszczyźnie polityki zagranicznej, wojewoda Michał Grażyński kontynuował wysiłki zmierzające do osłabienia politycznych, gospodarczych i kulturalnych wpływów ludności niemieckiej⁷⁷.

Należy podzielić opinię S. Potockiego, że międzynarodowy system ochrony mniejszości niemieckiej nie zdał egzaminu ze względu na swą połowiczność, polegającą na wyłączeniu z niego wielkich mocarstw, w tym także Niemiec, z powodu niejasności sformułowań i możliwości różnej ich interpretacji. Opinię tę podzielał również Beck, który 19 lutego 1934 r. oświadczył, że rząd Polski nie będzie współpracował z organizacjami międzynarodowymi w zakresie kontroli nad stosowaniem przez Polskę systemu ochrony mniejszości narodowych, gdyż system ten nie posiada charakteru ogólnego i jednolitego⁷⁸. Również Witold Bronikowski ostrzegał:

Żadne zobowiązania międzynarodowe nie mogą zmusić nas do bezradnego tolerowania akcji, która nosi wszelkie cechy zdrady i spisku przeciwko Państwu⁷⁹.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych opracowało *Wytyczne polskiej polityki narodowościowej*, w których zaznaczono, że celem polityki narodowościowej była wewnętrzna integracja państwa polskiego oraz osiągnięcie zbliżenia między interesami państwa a dążeniami poszczególnych narodowości⁸⁰. W dokumencie określono również wytyczne dotyczące poszczególnych grup mniejszości, w tym Niemców. Stwierdzono, że za pomocą wszelkich dostępnych środków polska polityka narodowościowa na terenach zachodnich powinna dążyć do odzyskania zgermanizowanej już ludności polskiej oraz zwalczać rozpowszechniony wśród tej ludności kult cywilizacji niemieckiej; dotyczyło to głównie ludności górnośląskiej oraz kaszubskiej⁸¹.

⁷⁵ MATELSKI. *Dokument 1* s. 7.

⁷⁶ Zob. szerzej TENŻE. *Legal Protection of the German Minority in the Second and Third Polish Republics*. „*Studia Historica Slavo-Germanica*” 2002 t. 24 s. 185-198.

⁷⁷ CHOJNOWSKI. *Konceptje polityki narodowościowej* s. 167.

⁷⁸ PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej* s. 219.

⁷⁹ TENŻE. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej*. *Obóz pilsudczykowski* s. 101; zob. szerzej W. BRONIKOWSKI. *Idea narodu państwowego* (2). „*Przełom*” 2 stycznia 1933 nr 2 s. 4.

⁸⁰ A. KOTOWSKI. *Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej w latach 1919-1939*. Toruń 2002 s. 123.

⁸¹ *Tamże*.

Komitet Polityczny Rady Ministrów na posiedzeniu 9 lipca 1936 r., po przeanalizowaniu sytuacji w kraju, postanowił ustalić wytyczne dla polskich władz w sprawie ustosunkowania się do działalności politycznej mniejszości niemieckiej⁸². Należało przeciwstawiać się rozszerzeniu wpływów niemieckich, zwłaszcza na terenach przygranicznych; dokonać zmian granic województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego; polonizować aparat administracyjny i dążyć do unarodowienia kapitału. Zalecono przeciwdziałanie ruchom emigracyjnym, mogącym zmienić charakter miast, ze szczególnym uwzględnieniem tego problemu w nowo powstałym mieście Gdynia⁸³.

ZAKOŃCZENIE

Jeżeli chodzi o problem narodowościowy w Polsce, to stanowił on jedno z ważniejszych zagadnień polityczno-prawnych pojętych bardzo szeroko. Z całą pewnością zagadnienie narodowościowe w Europie nie stanowiło kompleksu jednakowych zjawisk socjologicznych, etnicznych i politycznych, przeciwnie – tworzyło różnorodną mozaikę i dla każdej kategorii tego zjawiska musiały się znaleźć odmienne koncepcje⁸⁴. T. Hołówko zwracał uwagę, że zagadnienia mniejszości narodowych nie należało traktować w Polsce jako zagadnienia jednolitego, pisał też, że niepodległości polskiej nie dało się rozważać bez niepodległości Litwy, Łotwy, Estonii, Finlandii, Ukrainy i Białorusi. Niepodległość była bowiem jednym z przejawów głębokiego procesu, który odbywał się w Europie – wyzwalała się narody z niewoli politycznej⁸⁵. Deklaracja Obozu Zjednoczenia Narodowego do sprawy mniejszości narodowych przedstawiała się w następujący sposób. W wytycznej dotyczącej stosunku do mniejszości narodowych zapisano chęć

[...] bratniego współzycia obywatelskiego na tej ziemi, za którą w ciągu wieków przelewaliśmy krew, zakładając ogniska cywilizacji i broniąc ich przed zalewem barbarzyństwa. W historycznych procesach spłotły się nasze losy. W nasze współzycie wbijały się kliny interesów obcych dla nas i dla nich. Po latach wspólnej niedoli znaleźliśmy się znowu w ramach jednej Rzeczypospolitej. Zdajemy sobie sprawę z odrębności, stanowiących różnicę między nimi a nami. Uznajemy te odrębności⁸⁶.

---

⁸² K. GRYNBERG. *Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej*. Warszawa 1970 s. 120-122.

⁸³ M. IWANICKI. *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918-1939*. Warszawa 1978 s. 134.

⁸⁴ T. KATELBACH. *Zagadnienia narodowościowe w Europie powojennej*. „Strażnica Zachodnia” 1930 nr 2 s. 229-230.

⁸⁵ T. HOŁÓWKO. *Skutki pokoju w Rydze*. „Przymierze” 1920 nr 16.

⁸⁶ Zob. szerzej SAWICKI. *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych* s. 161-170.

Tak długo, jak współzycie narodów nie godziło w interesy państwa polskiego, współzycie mniejszości narodowych było możliwe⁸⁷. Należy jednak podkreślić, że podstawowe źródła konfliktów na tle narodowościowym w Drugiej Rzeczypospolitej stanowiły jej ustrój gospodarczo-społeczny oraz struktura narodowościowa, a silne tendencje irredentystyczne bardzo często zagrażały wewnętrznej spójności Rzeczypospolitej. Trzeba również wskazać, że obóz rządzący w ramach koncepcji konsolidacji narodowej przedstawił trzy propozycje, do których należały: idea asymilacji, której celem była konsolidacja polskiej społeczności narodowej, czego przejawem była ochrona polskiego stanu posiadania; wspomniana w pracy idea getta, oznaczająca różnie pojmowaną zgodę na separację narodu polskiego od wpływów mniejszości narodowych, oraz idea emigracji, która miała służyć osłabieniu żywiołów mniejszościowych i wzmocnieniu społeczeństwa polskiego⁸⁸.

THE GOVERNMENTAL CAMP'S POLICIES ON ETHNIC MINORITIES
IN 1935-1939 IN THE SECOND REPUBLIC OF POLAND.
GENERAL OVERVIEW FROM POLITICAL AND LEGAL PERSPECTIVE

S u m m a r y

The aim of this article is to present the policies on national and ethnic minorities in 1935-1939 in the Second Polish Republic. Author describes the various approaches to these policies, proposed by the governmental camp, which were intended to reconcile the interest of the minorities (Ukrainian, German, Jewish, Belarusian) with the state interest of the Second Republic.

Słowa kluczowe: II Rzeczypospolita, mniejszości etniczne, obóz rządzący, koncepcje ustrojowe.

Key words: the Second Republic of Poland, governmental camp, ethnic minorities.

---

⁸⁷ M. SZAWLESKI. *Polonizm. Ustrój Narodu polskiego*. Warszawa 1938 s. 377.

⁸⁸ PARUCH. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Obóz piłsudczykowski* s. 110-111.